

МОВНІ МАРКЕРИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЄВРОПИ В ОПОВІДАЛЬНОМУ ЗБІРНИКУ Й. ГАЛЯТОВСЬКОГО «НЕБО НОВОЄ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'42'04:821.161.2:[130.122+008:94(4)]Галятівський Й. DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).34–43

Богомолець-Бараш О. Мовні маркери репрезентації духовної культури Європи в оповідальному збірнику Й. Галятівського «Небо нове»; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті досліджено особливості вербалізації концепту ЄВРОПА в одному з найвідоміших збірників барокових казань другої половини XVII ст. «Небо нове» Й. Галятівського. Для порівняння залучено також проповіді А. Радивилівського. Актуальність статті визначена нагальною потребою в осмисленні особливостей репрезентації європейської культурної спадщини, зокрема її духовного складника, в ранньомодерній Україні крізь призму староукраїнської літературної мови. На основі наявних досліджень та власного наукового пошуку й аналізу виокремлено низку найменувань країн та міст Європи, які фігурують у текстах казань, виявлено їхню функцію в організації семантичного простору тексту, яка полягає у вказівці на: а) локалізацію дії оповіді чи санктуарія – стрижневого центру оповідання; б) напрямок руху дійових осіб; в) походження героїв оповідань. Змодельовано номінативне поле концепту ЄВРОПА, сформоване такими лексико-семантичними групами: 1) екзотопонімами – назвами країн (хоронімами) і міст (ойконімами) та їхніми перифразами; 2) ад'єктивно-субстантивними словосполученнями (АСС) зі стрижневими субстантивами *земля*, *місто* та ін.; 3) екзотонімами; 4) уточнювальними (щодо антропонімів) АСС. Зафіксовано широкий ряд географічних назв на позначення історичних європейських земель: Англії, Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Голландії, Німеччини, Бельгії, Польщі, Литви тощо.

Проаналізовано системні відношення в межах досліджуваного матеріалу, зокрема синоніми, гіпероніми та гіпоніми, а також лексичні, граматичні й правописні варіанти назв. На прикладі найменувань, що позначають сучасну територію Іспанії, простежено зміни в написанні відповідних екзотопонімів від кінця XVI ст. до формування сучасної літературної норми, зіставлено запозичені лексеми з мовою-оригіналом для встановлення ймовірних причин зафіксованої варіативності запозичень. Зроблено висновок про розгалуженість номінативного простору концепту ЄВРОПА в мовній картині світу освіченого українця другої половини XVII ст., цінність духовної культури як складника концепту, зокрема репрезентованої в барокових проповідях.

Ключові слова: українська мова XVII ст., екзоніми, ад'єктивно-субстантивні словосполучення, концепт, мовна картина світу, барокові проповіді, Й. Галятівський, Європа.

Постановка проблеми. Україна поділяє з Європою не лише континент, а передусім культуру й цінності, які оприявнюються в українській мові впродовж багатьох століть. Як зазначають історики мови, об'єктивація проблем взаємодії мови і культури, соціуму, характерна для сучасних студій, ґрунтується на джерельній основі – зокрема, «писемних пам'яток, яскравих свідчень про історичну спадщину XVII ст., про барокову книжність і проповідництво» [Ніка, Олешко 2019, с. II].

Аналіз досліджень. Окремі аспекти мовної репрезентації культури Європи в синхронному та діахронному аспектах уже привертала увагу дослідників: окреслено становлення поняття «Європа» в ранньомодерній Україні на прикладі перших фіксацій відповідного терміна-назви і його перифраз та іншої європейської географічної номенклатури, уживаної в українських текстах XVII ст. [Яковенко 2012, с. 204–223], розглянуто роль іншомовних лексичних впливів на розвиток української мови XVI–XVII ст. у контексті взаємодії українців із сусідніми та територіально віддаленими народами [Гриценко 2017], проаналізовано лексику на позначення одягу та тканин із Європи в українській мові XVI–XVII, висвітлено особливості європейського впливу на духовні запити, інтелектуальні ресурси, смакові вподобання та

побут освічених українців XVIII ст. [Богомолець-Бараш 2021, 2022, 2023].

Українське барокове проповідництво, насамперед в особі Йоаникія Галятівського (збірка «Ключ розуміння») та інших його сучасників (Антонія Радивилівського, Лазаря Барановича, Дмитрія Туптала та Стефана Яворського) було об'єктом розгляду в дисертаційній роботі Л.О. Бомко [Бомко 2022]. Наукове видання проповідей А. Радивилівського з лінгвістичним опрацюванням давнього тексту, покажчиком слів і словоформ здійснили О. Ніка та Ю. Олешко у 2019 р. [Ніка, Олешко 2019].

Дослідники зазначають, що виразною лексичною ознакою проповідницького стилю як різновиду релігійного стилю сучасної української літературної мови є численність онімів [Зелінська 2013, с. 201]. Онімний світ бароко досліджено в монографії О.Ю. Зелінської. Дослідниця визначила декілька груп пропріальної лексики в барокових проповідях: антропоніми як найбільш репрезентативну частину онімної лексики, теоніми, топоніми, зокрема ойконіми. Найбільш докладно висвітлено український топонімкон, утім згадано й назви інших країн і міст, зокрема європейських. Так, О. Зелінська наводить фрагмент із проповіді Захарії Копистенського, у якому додаткові стилістичні значення найменувань країн виникають шляхом

ампліфікації, за допомогою якої автор підкреслює вірність свого героя рідному краю: «якож през всѣ вѣки жаденса ненашоль в том Дому Вѣры своєї ω(т)ступником хоть в Нѣмецких, Влоских и Германских краинахъ бывали» [цит. за Зелінська 2013, с. 226].

На думку дослідників, розмаїття використаних бароковими проповідниками онімів є свідченням високої ерудиції українських авторів XVII ст., глибокого знання ними релігійної літератури, демонструє глибоку обізнаність у питаннях світової та вітчизняної історії. Ораторсько-проповідницький твір як основний жанр художньої словесності XVII ст. був тим джерелом, з якого український слухач і читач черпали уявлення про здобутки світової культури. Так, існували дві тенденції в освоєнні іншомовних онімів на ґрунті української мови: з одного боку, автори прагнули дотримуватися канонічних форм, засвідчених Святим Письмом; з іншого – проповіді зафіксували їх адаптовані варіанти [Зелінська 2013, с. 236].

Аналізуючи староукраїнську проповідь XVII ст., Ю. Олешко відзначає розквіт проповідництва, який припав на ту добу, наголошуючи на змінах дискурсивної парадигми, що відбувалися паралельно з функціонуванням традиційного проповідництва. Ці зміни полягали в появі нових дискурсивних практик («сукупності правил когнітивної і комунікативної поведінки, не усвідомлюваних мовцями»), зумовлених переорієнтацією української інтелігенції Речі Посполитої на західноєвропейський інформаційно-культурний простір. Так, на думку дослідниці, «“новий” тип казання не відкидає грекослов'янських здобутків, але водночас враховує європейський досвід і розвивається тенденційно з польським проповідництвом» [Олешко 2016, с. 116]. До нового типу проповіді традиційно відносять казання другої половини XVII ст. авторства Й. Галятовського та А. Радвильовського. Обидва репрезентували київську ораторсько-проповідницьку школу, сформовану на основі Києво-Могилянського колеґіуму. Дослідники, з одного боку, підкреслюють подібність проповідей названих духовних діячів, оскільки обидва послуговувалися «простою мовою» та апелювали до значного масиву небіблійних прикладів, а з іншого, – наголошують на неповторності творчої особистості кожного з книжників [Бомко 2022, с. 104–105].

Відомо, що Й. Галятовський був чи не найбільш продуктивним та популярним письменником серед вихованців Києво-Могилянської академії: усі 18 написаних ним упродовж 1659–1687 рр. книжок вийшли друком, а деякі з них стали бестселерами [Яковенко 2013, с. 61]. Креативний і працьовитий книжник першим зібрав понад 150 казань про ікони, що зберігалися в різних країнах і були знані завдяки чудесам, та поєднав тексти в окремі розділи, у яких описано не всі чудеса Богородиці (як у решті збірників), а лише ті, джерелом яких були ікони. Оповідальний збірник Й. Галятовського «Нѣбо Новое з новыми звѣздами сотворенное, то есть преблсвенная Дѣва Мрія Бѣа з чудами своими. За

старанем найменшого слуги своего недостойного іеромон. Іоанікіа Галятовского ректор. и игум. Брат. Кіев», тісно пов'язаний із проповідницькою діяльністю письменника, здобув не меншу популярність, ніж його інша відома праця «Ключъ Разумѣніа...» Легенди-чуда, що ввійшли до збірника, могли стати у пригоді в практичній діяльності проповідників. Збірником цікавилася і світська читацька аудиторія: оповідання-чуда, тобто розповіді про надзвичайне, чарівне, захопливе, подобалися простим людям. Уперше збірник видано в грудні 1665 р., попит на нього швидко зумовив декілька подальших перевидань та перекладів [Чепіга 1985, с. 18; Яковенко 2017, с. 66–67].

Для підготовки до друку у Львові нової версії «Неба нового» (кількість примірників якого порівняно з початковим київським варіантом збірника зросла від 96 до 457 відповідно) Й. Галятовський опрацював чималий «бібліотечний ресурс» (усього понад 80 праць), доступ до якого він отримав у «читацькій столиці» тодішньої України – Львові, де, за підрахунками дослідників, станом на XVII ст. були розташовані 182 приватні книгозбірні, що містили кілька тисяч книжок, зокрема надрукованих в Антверпені, Базелі, Венеції, Кельні тощо [Шевченко 2005, с. 118, цит. за Яковенко 2017, с. 104].

До джерел, які переказав і творчо переосмислив Й. Галятовський у «Небі новому», належали різноманітні твори європейських авторів. Наприклад, це 29-томна «енциклопедія» *Theatrum humanae vitae* («Театр людського життя») Теодора Цвінгера (1533–1588), баварського гуманіста, професора риторики, етики й медицини Базельського університету. Докладно опрацював український книжник збірку чуд *Magnum speculum exemplorum* («Велике дзеркало прикладів») бельгійського єзуїта Жана Майора (1543–1608), вихованця Лувєнського університету [доклад. див. Яковенко 2017, с. 124–138]. Ураховано й доробок польських історіографів Мартіна Бельського (бл. 1495–1575) та Мацея Стрийковського (бл. 1547– перед 1590), авторів популярних в Україні хронік. Так, хроніка М. Бельського слугувала джерелом першого розділу оповідань «Неба нового», який містив передбачення сивіл (поганських пророчиць) про народження Богородицею Ісуса Христа. Західні тенденції дослідники вбачають у поширенні нехристиянських легенд про Богородицю, що було характерним для культу мадонни в католицизмі, на відміну від протестантизму [Чепіга 1985, с. 20–21].

До європейського літературного надбання, яке використав Й. Галятовський у своїх працях, належав і твір вихованця Паризького університету, домініканця Вінцента з Бове (1190–1264) *Speculum historiale* («Дзеркало історії»), уперше надрукований у Страсбурзі в 1473 р. В Україну *Speculum historiale* проникло, ймовірно, двома шляхами – спершу через мандрівні сюжети з рукописних апокрифічних євангелій, а впродовж XVII ст. – уже за друкованими виданнями. Так, на французького книжника покликаються М. Смотрицький у «Треносі» (1610), А. Кальнофойський у «Тературґемі» (1638), А. Ра-

дивилівський у проповідях [Яковенко 2017, с. 163]. Вичерпний перелік покликань в українськомовних творах Й. Галятовського в зіставному аспекті зі змістом ужитого подано в праці Н. Яковенко «У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського» [Яковенко 2017, с. 597–684].

Дослідники одноставно визнають книжника найбільш начитаним із київських авторів XVII ст., що підтверджують численні західні запозичення, які розпочали шукати в текстах Й. Галятовського на початку XX ст. Володимир Перетц та його учні [Яковенко 2017, с. 499]. Так, Н. Яковенко окреслила праці проповідника як «найзручніший матеріал для реконструкції переліку літератури, що могла давати опосередковане знання про Європу» [Яковенко 2012, с. 212].

Історико-літературне значення оповідань «Неба нового» підкреслював М. Сумцов у XIX ст.: «Можливо, вивчення цих сухих і безбарвних пам'яток української старовини кине світло на історію малоруських народних легенд, визначить, які з цих легенд виникли на самій Україні, а які забрели з чужини і акліматизувались у Малоросії» [цит. за Чепіга 1985, с. 21]. Легендарно-апокрифічний матеріал діставався до України різними шляхами: східно-візантійським, польським і західно-європейським; багато легенд народжувалося в Україні [Чепіга 1985, с. 18]. Як зауважив І. Франко, характеризуючи українське письменство XVII ст., «сімнадцятий вік був у нас загалом героїчним часом, а тим самим і часом, коли люди, самі переживаючи найрізномірніші пригоди, любувалися в оповіданнях таких пригод» [цит. за Чепіга 1985, с. 20].

Усього в «Небі новому» описано 457 богородичних чуд, «класифікованих» за 29 розділами: сім перших становлять легенди про життя Богородиці, інші розділи містять оповідання, пов'язані з Богородицею чи її емблемами після успішного дослідника встановили топографічні зв'язки конкретного джерела чуда – ікони, скульптури чи реліквії Діви Марії. За спостереженнями Н. Яковенко, інколи Галятовський обмежує локалізацію оповіді лише напрямком: «біля Єрусалима», «в землі французькій», «в Англії», проте здебільшого вказує точне місце розташування святощів, серед яких найбільше (44) саме західноєвропейських санктуаріїв [Яковенко 2017, с. 438].

Доведено, що численну групу топонімів, засвідчених у текстах казань, становлять назви країн. Проповіді фіксують синонімічні варіанти найменувань країн, виражені однослівно – топонімом або ж словосполученням з апелятивом (*земля, країна*) та з відтопонімним прикметником [Зелінська 2013, с. 2013]. Так, у текстах Й. Галятовського засвідчено майже півтори сотні неукраїнських географічних макро- і мікроназв, які репрезентують візантійський простір (понад 70 згадок), ранньохристиянський обшир (50+ номінацій) та нові, «поствізантійські», гілки: «грецький» Схід та католицький Захід (приблизно по 125 згадок). Європа представлена зокрема такими найменуваннями (у спадному порядку частотності вживання): Рим, Італія, фран-

цузькі терени, Нідерланди, Угорщина, Ливонія та ін. [Яковенко 2017, с. 437].

Запозичені іншомовні топоніми чи етноніми в дослідженнях останніх років [Данильчук 2023, Ващенко 2023] називають *екзонімами* (відповідно, *екзотопоніми* – іншомовні назви топонімів, а *екзоетноніми* – іншомовні назви етнонімів), антонімом до яких є *ендоніми* – «від грецьк. *enthos* – «усередині, вдома» та *nomos* – «ім'я») – «місцеві назви», назви географічного об'єкта мовою населення, яке проживає у межах цього об'єкта, й відтворені його мовою» [ЕЕД, с. 96, с. 99].

Мета статті та завдання. Метою пропонованої статті є виявлення мовних засобів репрезентації духовної культури Європи в українських барокових проповідях XVII ст. Мета статті передбачає виконання таких завдань: 1) виявити в текстах пам'яток лексеми та словосполучки, які вербалізують концепт ЄВРОПА; 2) з'ясувати особливості лексико-семантичної сполучуваності виявлених мовних одиниць у мікро- й макроконтестах; 3) на основі встановлених вербалізаторів концепту побудувати його номінативне поле; 4) на прикладі окремих екзонімів простежити лексичні, граматичні й правописні особливості запозичених назв у староукраїнській літературній мові в зіставному аспекті із сучасною літературною нормою та відповідними ендонімами в мові-оригіналі.

Методи та методика дослідження. У роботі використано методіку аналізу семантичного простору концепту та побудови його номінативного поля, застосовано описовий, зіставний та дистрибутивний методи для аналізу мовних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Назви країн і міст Європи у збірнику «Небо нове» виступають у ролі обставини місця, вказуючи на місце дії оповідання й відповідаючи запитанням *де? куди? звідки?* Типова позиція таких обставин місця – початок першого речення оповідання: «*В Фландрії едєнь маларь маліоваль образь престѡи бѣи...*» [НН, с. 289, 64 зв.]; «*В Англії едєнь члѣкъ на има Рогерь мѣль цѡрку, в(ѣ) котѡрую вступилъ злый дѹхъ и мѹчилъ єї. Провадїли єї до мѣстѣчка, // названо҃го Іпсиснѹнтул, где былъ образъ преч(с)тои дѣви бѣи*» [НН, с. 289, 64 зв.]. В останньому прикладі місце дії оповіді конкретизується ойконімом *Іпсиснѹнтул* (за Н. Яковенко, запозичення походить від *Irisnuntchium* – середньовічної назви англійського містечка [Яковенко 2017, с. 416]).

У значній частині оповідань засвідчено назви європейських міст: «*в Болонїї¹, едєнь млодєнецъ на има Райнеръ...*» [НН, с. 275, 42 зв.]; «*В мѣстѣ Флоренції была значнаа блѹдница на има Венедїкта...*» [НН, с. 262, 24 зв.]; «*В Римѣ былъ в(ѣ) яскїнѣ базилїшокъ, котѡрый ядомъ своїмъ мно҃го людѣй заразилъ и морїл(ѣ)*» [НН, с. 305, 89 зв.]. Ойконіми нерідко супроводжуються хорононімами, які виконують уточнювальну функцію: «*в мѣстѣ Болонїї, в(ѣ) провѣнції Колєнської,*

¹ Болонія (італ. Bologna від лат. Bononia) – одне з найважливіших міст Італії, центр регіону Емілія-Романья та однойменної провінції.

одна дьвица іменемъ Алхеида зостала инокинею, котрую преслѣдовалъ и скушалъ злый духъ...» [НН, с. 310, 95 зв.]; «**В Сабавдіи² єсть мѣсто, Монтани названоє, в(ъ) котóромъ образъ пречістои двы бци єдинъ лóтръ³ вáжилъса мечемъ удáрити**» [НН, с. 292, 68 зв.]; «**В мѣстѣ Артѣзїи, в(ъ) провѣнціи Нѣдерланду, єде(н) закóнникъ náбожный...**» [НН, с. 256, 15 зв.]. У деяких чудах місце дії оповіді зазначено в середині чи наприкінці речення: «Валдрáда, зáцнаа невѣста, іды єї пѣрстенъ преч(с)тои бци знайдуючійса ещѣ **в(ъ) Клjóзѣ⁴ мѣстѣ...**» [НН, с. 259, 19 зв.], «Невѣсты з(ъ) кóстей слоніовыхъ рóблѣтъ пѣрстенѣ и посылають до мѣста **Перузїумъ⁵ названоґо...**» [НН, с. 258–259, 19 зв.] ☉

Місце дії позначають і АСС із субстантивами *королевство/князство*: «**В королевствѣ Арагонскомъ єдна пánна іменем(ъ) Алѣ́андра бáрзо náбожнаа былá...**» [НН, с. 280, 50 зв.]; «**В князствѣ Литовскомъ, в(ъ) повѣтъ Слони́нскомъ, єсть мѣстце, названоє Жыровічи...**» [НН, с. 294, 72 зв.], які також можуть бути доповнені обставиною часу: «**року 1208 в королевствѣ Ангелскомъ**» [цит. за Яковенко 2017, с. 617].

На позначення теренів Іспанії А. Радивиловський уживає АСС із субстантивом *провѣнція/краина* та відповідним хоронімом: «**Пишетъ єдинъ з(ъ) истóрикòвъ, ижъ на границѣ Галиціи провѣнціи Гишпанской, гды Перунъ оударит(ъ) скарбъ з(ъ) собою великій приносить <...>**» [БАР, с. 191]. У продовженні цього легендарного сюжету автор за допомогою паралелізму зіставляє матеріальне та духовне багатства людини: «**єко Перунъ в(ъ) помєненой краинѣ Гишпанской, гды в(ъ) землю впаде(т), златомъ людеі збогачает(ъ); такъ оутрапен(ъ)є албо скорб(ъ), іды в(ъ) члѣка вѣрноґо оударитъ, златом(м) розных(ъ) цнот(ъ) и даровъ, єґо збогачает(ъ)**» [БАР, с. 192]. У такий спосіб вербалізуються образний та ідейний компоненти концепту ЄВРОПА.

Найбільш продуктивним у творенні номінаційних АСС є стрижневий субстантив *земля*, який конкретизується відповідним відтопонімним ад'єктивом. На широку сполучувальну здатність наведеного субстантива вже звертали увагу дослідники. Так, Г. Дидик-Меуш ексцерпувала низку АСС із текстів пам'яток XVI–XVIII ст. та об'єднала ці словосполучення в тематичні групи «Географічні назви» та «Адміністративно-територіальні назви» [див. Дидик-Меуш 2018, с. 286]. На основі аналізу барокових проповідей спостерігаємо високу частотність уживання зазначених АСС, вірогідно, зумовлену зручністю в користуванні загальними географічними найменуваннями, які не потребували конкретизації: «**В землѣ Британской**» [НН, с. 278, 46 зв.]; «**В землѣ Італійской**» [НН, с. 263, 26 зв.];

«**В землі Албѣнгенской⁶**» [НН, с. 271, 39 зв.]; «**В землѣ Гишпанской**» [НН, с. 293, 70 зв.] Утім, у більшості випадків Й. Гаятовський усе ж намагався точніше окреслити місце дії шляхом називання провінції чи міста: «**В землѣ Французкой, в(ъ) провінції Колосанской**» [НН, с. 286, 60 зв.]; «**В землѣ Влòской, в(ъ) провѣнціи Валерї**» [НН, с. 302, 83 зв.]; «**В землѣ Влòской, в(ъ) мѣстѣ Перузїумѣ⁷**» [НН, с. 258, 18 зв.]; «**В землѣ Гишпанской, в(ъ) мѣстѣ Дорнь**» [НН, с. 303, 86 зв.]; «**В землѣ Французкой на мѣсцѣ, Дóлисъ названоѣмъ**» [НН, с. 291, 68 зв.]; «**В землі Інфлантакой⁸, в(ъ) мѣстѣ Дѣрнтѣ**» [НН, с. 288, 62 зв.]; «**В землі Саской, в(ъ) мѣстѣ Магдебурку...**» [НН, с. 272, с. 40 зв.] Таким чином, більшість АСС побудовано за моделлю «прийменник в + субстантив *земля* у М.в. → узгоджений у роді, числі, відмінку відтопонімний ад'єктив + прийменник в(ъ) + субстантив *мѣсто* в локативі → грамати́чно узгоджений ойконім».

Як зазначає О.Ю. Зелінська, в оповідних частинах проповідей засвідчена велика кількість найменувань міст світу. Розповідаючи про якусь незвичайну подію, що слугувала повчальним прикладом чи підтвердженням авторської думки, проповідник повідомляв, де вона відбулася. Чітка локалізація місця події була одним із засобів вираження її достовірності, а отже, допомагала вплинути на переконання слухача. У цих випадках автори часто супроводжували ойконіми уточненнями – вказівкою на країну чи континент, де розташовувалося місто, вираженою сполученням апелятива *місто* з відтопонімним прикметником [Зелінська 2013, с. 221–222].

Саме таку структуру має низка оповідань «Неба нового», де назва міста/села передає відповідній АСС: «**Тарнакумъ, мѣсто в(ъ) землі Французкой, облегли непрїятели...**» [НН, с. 305, 89 зв.]; «**Свесїонъ єсть мѣсто в(ъ) землі Французкой**» [НН, с. 266, 31 зв.], «**В селѣ, Гїдола названоѣмъ, в(ъ) землѣ Ладзкой**» [НН, с. 299, 80 зв.] Характерною є синтаксична конструкція АСС із додатковим означальним займенником *весь*, ужитим у поєднанні з парними сполучниками *не тільки..., але й...*: «**въ тóй цркѣѣ, котóраа не тѣлько в(ъ) мѣстѣ Флоренціи, але по всей землѣ Влòской былá славнаа**» [НН, с. 304, 87 зв.]

У деяких випадках автор обмежився лише зазначенням певного міста Європи: «**В мѣстѣ Туронѣнскомъ⁹**» [НН, с. 301, 82 зв.]; «**В мѣстѣ**

⁶ Альбенга, Альбенга (італ. Albenga, ліг. Arbenga) — муніципалітет в Італії, у регіоні Лігурія, провінція Савона.

⁷ Перуджа (лат. Perusia) — місто та муніципалітет в Італії, у регіоні Умбрія, столиця провінції Перуджа.

⁸ Інфлянтське воєводство (пол. Województwo inflanckie), або Лівонське воєводство (лит. Livonijos vaivadija), також відоме як Польська Лівонія — самоврядна адміністративно-територіальна одиниця Речі Посполитої від часу створення в 1620 році Венденського воєводства і до першого поділу Польщі в 1772 році. Назва *Інфлянти* походить від спільної форми німецької назви Лівонії *Ліфляндія*. Нині ця область відома як Латгалія в складі Латвійської Республіки.

⁹ Турін (італ. Torino; п'єм. Turin) — велике індустріальне місто, діловий та культурний центр на північному заході Італії, столиця області П'ємонт та провінції Турин. Лежить в Альпах на західному березі річки По.

² Сабавдія (італ. Sabaudia) — муніципалітет в Італії, у регіоні Лаціо, провінція Латина.

³ Лотр — 'розбійник, злодій, грабіжник' [КР, с. 440].

⁴ Кюз (фр. Cluses) — муніципалітет у Франції, у регіоні Овернь-Рона-Альпи, департамент Верхня Савоя.

⁵ Перуджа (італ. Perugia) — місто та муніципалітет в Італії, у регіоні Умбрія, столиця провінції Перуджа.

*брабантиском Мехлѣни*¹⁰» [НН, с. 302, 84 зв.]; «*В мѣстѣ французскомъ Свестіонѣ*» [НН, с. 275, 43 зв.]; «...*в(ъ) Кремонѣ, мѣстѣ французскомъ*» [НН, с. 263, 26 зв.] Такі АСС сконструйовано за моделлю «прийменник *в(ъ)* + субстантив *мѣсто* в локативі → узгоджений у роді, числі, відмінку від-топонімний ад'єктив + ойконім у пост/препозиції до АСС».

Варто зазначити, що серед найменувань різних європейських земель досить часто фігурує і земля *рускаа*, а також назви українських міст: «*Холмъ естъ мѣсто знаменитое в(ъ) землѣ Руской...*» [НН, с. 295, 73 зв.], «*Срмолаѣ, рыбаѣкъ зъ Кәнева, мѣста украинного // прииоѣвъ также до украинного мѣста Черкасѣ...*» [НН, с. 322, 115 зв.]

Деякі хороніми позначають історичні місцевості Європи, наприклад, Герцогство Брабант (у 1183–1794 роках герцогство у Нижніх Землях): «*В Брабантѣи была еднѣ пѣнна, котораа двѣц(ъ)ство свое Хѣи пошлюбѣла*» [НН, с. 289, 65 зв.], Бургундію – історичну область та регіон Франції: «*Филиппъ Клівѣй жилъ в(ъ) Бургундіи...*» [НН, с. 296, 75 зв.]. Подекуди складно встановити сучасний відповідник стародавній географічній назві. Таким є екзотопонім *Гиспаль*, який, імовірно, походить від іберійського слова *Hispalis*, що означає ‘місто західного світу’; за Н. Яковенко, йдеться про іспанське місто Севілья, де містилася ікона т.зв. Гвадалупської Мадонни: «*В мѣстѣ Гиспалю естъ образъ преч(с)той двѣ бѣи*» [НН, с. 291, 68 зв.]

Інша функція екзотопонімів у проповідях – позначення вектора руху паломників-героїв оповідань: згадується «*Гѣлсинъ, авва¹¹ монастыра Ремменского*», який «*ѣхалъ з(ъ) Дѣцѣи до Англіи, през(ъ) море*» [НН, с. 248, 4 зв.]; «*жыдѣ на имѣ Іаковѣ*», який прямував «*з(ъ) Лон(ъ)дѣнѣи, мѣста англійского, до Уѣнтонѣи...*» [НН, с. 283, 65 зв.], описано подорож до Франції європейця «*на имѣ Петръ де Алава*», який «*ѣхал(ъ) през(ъ) море до Фландрѣи, до мѣста, Руанъ названого*» [НН, с. 272, 39 зв.], паломництво святоблिवого сімейства: «*В землѣ Гишпанской еденъ члѣкъ побожный з жонюю побожною и з(ъ) сыномъ млоденцемъ цнотливѣ(м) шлѣ до мѣста Компостеллѣ¹²*» [НН, с. 264, 28 зв.], окреслено маршрут судна: «*Еденъ окрутѣ¹³ Сетубаленскѣи¹⁴ шолоъ з(ъ) Люзитанѣи¹⁵ до Гишпанѣи*» [НН, с. 272, 40 зв.] чи пункту почат-

¹⁰ Мехелен (нід. Mechelen, французька назва Малін (фр. Malines) — місто і муніципалітет в бельгійській провінції Антверпен.

¹¹ Авва – ‘настоятель монастиря’ [КР, с. 348].

¹² Сантьяго-де-Компостела (ісп. Santiago de Compostela) – муніципалітет і місто в Іспанії, в автономній спільноті Галісія, провінція Ла-Корунья, комарка Сантьяго. Головна окраса і святина – Собор святого Якова, до якого веде один із найбільших і найстаріших паломницьких шляхів світу.

¹³ Окрут ‘корабель’ [КР, с. 441].

¹⁴ Сетубал (порт. Setúbal; МФА: [sɨ.ˈtu.bal], Ситубал) – муніципалітет і місто в Португалії, в окрузі Сетубал, центр Сетубальського єпископства.

¹⁵ Лузитанія (лат. Lusitania), або Лузитанська Іспанія (лат. Hispania Lusitana) — у 27 до н. е. – 410 роках римська провінція на заході Піренейського півострова. Охоплювала більшу частину сучасної Португалії та південно-західну Іспанію (частини провінцій Естремадура, Саламанка й Авіла).

ку/призначення морської мандрівки: «*Еденъ члѣкъ побожный на имѣ Дыдакусъ де Саравіа ѣхалъ водою з(ъ) Гандыѣ до Валѣнцѣи, мѣста в(ъ) кролевствѣ Гишпанскомъ*» [НН, с. 272, 39 зв.]; «*З Баварской землѣ, з(ъ) мѣста Монакумѣ¹⁶, еденъ члѣкъ през(ъ) море ѣхалъ з(ъ) Іер(с)ліму до ω(т)чѣзны*» [НН, с. 276, 44 зв.]

Чудо, що сталося в давньогрецькому місті Мірра за участі купця, який прямував «*з(ъ) Сцилліѣ до Испаніѣ*», описує А. Радивиловський у «Слові...», присвяченому Святому Миколаєві [АР, с. 113–114]; в іншому оповіданні Й. Гаятовського йдеться про «*пренесѣніе мѣщей свѣтого Ніколаа з(ъ) Мірры до Бару¹⁷, мѣста влоского...*» [НН, с. 330, 126 зв.].

В історичних епізодах, де йдеться про європейських полководців, війська та воїнів, екзотопоніми і АСС слугують для: а) позначення руху до певних міст Європи: «*Олѣвѣрѣи Темпельѣи тды з(ъ) войсками наступовалъ в(ъ) Бѣлѣи на мѣсто, названоє Галле <...>*» [НН, с. 288, 63 зв.]; «*Гды приступилъ з(ъ) войсками своїми Рѣл(ъ)ло подѣ мѣсто французское Карнѣтум(ъ)...*» [НН, с. 257, 17 зв.], б) для конкретизації інтенції дії: «*...Еденъ воинъ на имѣ Іоанъ Риз(ъ)зѣлманъ блѣзнилъ престѣю бѣѣу Галленскую устами своїми, обѣѣѣѣѣ еѣ до Бружеллѣ запровадѣти и на рынку спалѣти*» [НН, с. 288, 63 зв.]; «*А гды Кѣнрадѣ, цѣсарѣ Рѣмскѣи, зѣ войсками своїми хотѣлъ Венгерскую зѣмлю набѣхати, в(ъ) той часѣ Стефанъ, крѣль венгерскѣи, млѣилъ пр(с)той бѣи... <...>*» [НН, с. 271, 38 зв.]

В описах фрагментів європейської історії, запозичених із хронікальних творів, трапляються й відповідні екзотопоніми: «*Мѣсто, названоє Тервана¹⁸, англѣчѣковѣ тды взлѣи и шѣрпали и запалили... <...> на образѣ была корѣна, котѣрую хотѣлъ еден(ъ) англѣчикъ стрѣлою збѣти и струѣти...*» [НН, с. 291, 66 зв.], «*Гаврѣилъ Сташѣвскѣи, бѣдѣчи жолнѣромъ в(ъ) пол(л)скимъ войску, тды под(ъ) Гнѣзномъ з(ъ) шведѣми была утарчка¹⁹...*» [НН, с. 313, 100 зв.], «*Филиппъ Клівѣй жилъ в(ъ) Бургундіи, потѣмъ на войну ѣхалъ прѣтивѣ французѣвъ...*» [НН, с. 296, 75 зв.].

Європейські екзотопоніми в текстах казань засвідчують належність героїв оповідань до тієї чи тієї країни Європи: «*Антѣонѣи Хамбѣрѣи з(ъ) Англіѣи, тды до жрѣделѣ теплыхъ и здоровыхъ ѣхалъ...*» [НН, с. 296, 75 зв.]; «*Балвохвалѣцѣ²⁰ в(ъ) Каталѣонѣи двѣѣ, на руках(ъ) своих(ъ) дѣтѣтко держачѣю, шановѣли и образѣ еѣ кождѣого рѣку по улѣцахъ і носѣли*» [НН, с. 280, 51 зв.]

Згадки про титулованих осіб Європи оформ-

¹⁶ (лат.) Monacum – ‘Мюнхен’

¹⁷ Барі (Місцевий діалект: Vares; лат. Barium; грец. Βάριον) — місто і значний порт на півдні Італії поблизу Неаполя. Адміністративний центр провінції Барі в області Апулія. Покровитель — святий Миколай, мощі якого зберігаються у місцевій базиліці святого Миколая з 1087 року. Це місто дало ім'я українському місту Бар.

¹⁸ Теруан (фр. Théroüanne) – сучасна комуна у Франції. Свого часу Теруанський собор був найбільш містким у Франції, доки не був знищений у 1553 після облоги, яку здійснив Карл V Габсбург.

¹⁹ Утарчка – ‘сутічка’ [КР, с. 442].

²⁰ Балвохвалца ‘ідолопоклонник, поганин’ [КР, с. 438].

лено за моделлю «антропонім + уточнювальна АСС із відтопонімним ад'єктивом»: «*Аріолдъ, князь Баварскій*» [НН, с. 290, 65 зв.]; «*в дворѣ князя Баварского*» [цит. за Яковенко 2017, с. 646]. Про слугу-священника *князя баварского* пише А. Радивилівський [АР, с. 170]. У казаннях Й. Галятовського фігурують й інші європейські монархи: «*Рѣнта, кролѣвна венгерскал*» [НН, с. 273, 42 зв.]; «*Маргарита, крѣла венгерского цѣрка*» [НН, с. 307, 91 зв.]; «*Іѡанна, крѣвала французкал*» [НН, с. 271, 39 зв.].

Окрема тематична рубрика оповідань – чудодійний порятунок від хвороб, пошестей та стихійних лих, які спіткали європейців. Обставині місця в таких прикладах передують прислівник *гды* ('коли'): «*Гды в(ѣ) Італіи было великое трасень(е) землѣ...*» [НН, с. 263, 26 зв.]; «*Гды было вѣ Рѣмѣ повѣтре...*» [НН, с. 297, 77 зв.]. Згадано персонажів легенд з Італії: «*Колиба, девѣца в(ѣ) мѣстѣ Медіоланѣ²¹, повѣтремѣ была зарѣжена и южѣ умертї мала...*» [НН, с. 276, 43 зв.] та Голландії: «*Єдна невѣста геретѣчка в(ѣ) Голандіи, рѣдлчи, великою болезню была знѣта*» [НН, с. 287, 61 зв.]; «*Єденѣ млынѣрѣ в(ѣ) Нѣдерландѣ, в(ѣ) селѣ, назѣномѣ Любекѣ, паралѣжем зарѣженный, мѣйлѣса з(ѣ) плѣчемѣ престѣй двѣ бѣи...*» [НН, с. 277, 45 зв.].

Прикметно, що навіть у той самий історичний період зафіксовано різні лексичні (*Голанді[а]* – *Нѣдерланд[ѣ]*) та правописні (*до Гишпаніи* – *до Испаніи*) варіанти, які відбивають відмінності у вимові назв чужоземних країн. Деякі екзотопоніми запозичені з латини, що пояснює особливості їх транслітерації: *Медіоланѣ* < (лат.) *Mediolanum* – 'Мілан', *Монѣкумѣ* (лат.) < *Monacum* – 'Мюнхен', *Бононі[а]* < (лат.) *Bononia* – 'Болонія'. Імовірно, з латини запозичено й ойконім *Лон(ѣ)дѣні[а]* < (лат.) *Londinium* – 'Лондон', який зазнав граматичної трансформації у форму жіночого роду (пор. з *Londona* (ж.р.) в сучасній латискій мові). Окремого коментаря, на нашу думку, потребують екзотопоніми Голландії та Іспанії. Так, не відповідає сучасній літературній нормі граматичний варіант лексеми *Нідерланди*, ужитий у чоловічому роді однини – *Нѣдерланд[ѣ]*. Послідовне вживання саме цього екзоніма, ймовірно, пояснюється етимологією – ендонімом *de Nederlanden* 'нижні землі' (збірне поняття, яке в різний час охоплювало території сучасних Нідерландів, Бельгії, Люксембургу і, частково, Франції та Німеччини), з якого автор виокремив певну конкретну землю, яку він мав на увазі.

Найбільш розгалуженим є синонімічний ряд екзотопонімів на позначення Іспанії. Це і власне гіперонім у різних фонетичних варіаціях: *Гишпаніа*, *Испаніа*, його перифрази у формі АСС: *крѣлѣвств[о] Гишпанск[оѣ]*; а також гіпоніми: *Албула* (ймовірно, сучасне місто Авіла), *Гиспал[ѣ]* (вірогідно, сучасне місто Севілья), *Каталоні[а]*, *крѣлѣвств[о] Арагонск[оѣ]*, *Валенци[а]*.

На прикладі екзоніма *Испанія* можемо простежити зміни, які відбувалися в традиції його написання з XVI до XXI ст.: XVI ст. → *в ышпанѣи*

'Іспанія' [КСУМ : Кр.Стр., 52 зв.] – кінець XVI ст.; XVII ст. → 1) *в Гишпанских краинахъ* (початок XVII ст.); 2) *в гишпании* 'Іспанія' [КСУМ : Розм., 2–2 зв.] – середина XVII ст.; 3) *до Гишпаніи* [НН, с. 272, 40 зв.] – 1665; 4) *до Испаніи* [АР, с. 113–114] – 1676 р.; 5) *гишпанѣ* 'іспанець' [СЛУМ, т. 6, с. 211]; XVIII ст. → *гишпанск[оѣ] вино* [М. II, с. 327–328, 18.10.1729 р.]; *по Гишпанску* [ХЖ, 31.01.1722, URL: <https://litopys.org.ua/khanenko/khan24.htm>]; XIX ст. → *Гишпанія*, *-ніи*, ж. 'Іспанія'. «*Колумб поїхав у Гишпанію*» [СУМ, с. 284]; XX ст. → *Еспанія*, *-нії*, *-нією* [ПС, с. 167]; XXI ст. → *Испанія*, *-їи*, *ор. -ією*; *Королівство Испанія* [ОСУМ, с. 169].

Для розуміння підґрунтя цих розбіжностей варто звернутися до мови оригіналу. Початковою є форма *Hispania*, й, відповідно, вислів *Laus Hispaniae*, уживаний для опису історії народів Іберійського півострова у хроніках Ісидора Севільського (VI–VII ст.). Після об'єднання Кастилії та Арагону в XII ст. уже задокументовано ендонім *España*, який разом зі словосполученням *Reino de España* [Королівство Іспанія] набув кодифікації та офіційного статусу назви країни. Однак річ у тім, що звук, позначуваний літерою *h*, в іспанській мові на початку слова не вимовляється, це данина історичній традиції написання. Водночас українські пам'ятки фіксують варіант лексеми із [г], орієнтований на фонетичний принцип правопису, а також [ш], що є близьким до вимови напівшиплячого звука [s] в іспанській мові. Екзонім *Гишпанія* закріпився в узусі, про що свідчить відповідна фіксація лексеми в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка [СУМ, с. 284]. За фонетичним принципом транскрибовано лексему *Испанія* і в українському правописі 20–30-х рр. у «Правописнику словнику» Г. Голоскевича [ПС, с. 167], що найточніше відповідає вимові назви країни в оригіналу. Втім, у сучасній літературній мові переважив екзотопонім *Испанія*, що є швидше мовним анахронізмом із погляду становлення відповідного ендоніма в іспанській мові. Водночас перифраза в сучасній літературній мові *Королівство Испанія* є відповідником АСС *крѣлѣвств[о] Гишпанск[оѣ]*, зафіксованою ще в XVII ст.

Висновки. Українські барокові проповіді ввібрали найкращі здобутки як східної (православної), так і західної (католицької) духовної культури. Мовними індикаторами останньої є зокрема численні згадки про європейські країни, міста та їхніх мешканців у текстах казань. Правописні особливості адаптованих у староукраїнській мові іншомовних назв дозволяють кваліфікувати їх як екзоніми, а саме: а) найменування географічних об'єктів – екзотопоніми, б) їхніх мешканців – екзоетноніми. У текстах зазначені оніми вказують на: а) локалізацію дії оповіді чи санктуарія – стрижневого центру оповідання, б) напрямок руху дійових осіб, в) походження героїв оповідань.

На основі аналізу барокових проповідей та наявних досліджень запропоновано модель номінативного поля концепту ЄВРОПА, яке формують такі лексико-семантичні групи: 1) екзотопоніми – назви

²¹ (лат.) *Mediolanum* – 'Мілан'.

країн (хороніми) і міст (ойконіми) Європи та їхні перифрази; 2) номінаційні ад'єктивно-субстантивні словосполучення зі стрижневими субстантивами *земля, м'єсто, пров'їнція, країна*; 3) екзотоніми; 4) уточнювальні (щодо антропонімів) АСС.

Тексти барокових проповідей засвідчують широке коло географічних назв на позначення історичних європейських земель: Англії, Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Голландії, Німеччини, Бельгії, Польщі, Литви та ін. Висока номінативна щільність європейських екзотопонімів, яку спостерігаємо у збірнику Й. Галятовського «Небо нове», відбиває ґрунтовні знання його автором європейської географії, культури й історії, які він черпав із західноєвропейських книжкових джерел. Утім,

київський книжник не механічно запозичував їхні фрагменти, а творчо переосмислював і екстраполював європейські сюжети на український ґрунт, тим самим збагачуючи мовну картину світу освічених українців XVII ст.

Розмаїття зафіксованих екзотопонімів свідчить про розгалуженість номінативного простору концепту ЄВРОПА, його поповнення та безперервний розвиток у діячності. На прикладі деяких назв спостерігаємо варіативність у їх написанні, зумовлену як інтралінгвальними (впливом іноземних мов на формування староукраїнської літературної мови та особливостями правописної традиції), так і екстралінгвальними чинниками (зміними на геополітичній мапі Європи).

Література

1. Богомолець-Бараш О.М. Специфіка вербалізації концепту ЄВРОПА в мовній картині світу Г. Сквороди. *Studia Linguistica*. 2021. Вип. 18. С. 37–56. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.18.39-54>
2. Богомолець-Бараш О.М. Об'єктивація концепту ЄВРОПА в українській мові XVI – першій половині XVII ст. *Українське мовознавство*. 2022. Вип. 1(52). С. 54–78. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/52\(2022\).54-78](https://doi.org/10.17721/um/52(2022).54-78)
3. Богомолець-Бараш О.М. Репрезентація матеріальної культури Європи в українській мові XVI–XVII ст. (на матеріалі назв тканин та одягу). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2023. Вип. 1 (33), С. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.33.02>
4. Бомко Л.О. «Ключ розуміння» Йоанікія Галятовського в контексті українського барокового проповідництва. Дис. ... докт. філос. із галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія (українська література). Львів, 2022.
5. Ващенко О.О. Етапи розвитку та сучасний стан чеської екзотопонімії. *«Ad orbem per linguas. До світу через мови»*. Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції “Наративи сучасної України у світовій геополітиці”, 18–19 травня 2023 року. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2023. С. 46–48.
6. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст.: монографія. Тернопіль: Джура, 2008. 424 с.
7. Гриценко С.П. Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст. Київ: КММ, 2017. 936 с.
8. Данильчук Д. Екзотопоніми як джерело мотивації урбанонімів міста Києва. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»*. № 3(9). 2023. С. 104–131. DOI:10.52058/2786-6165-2023-3(9)
9. Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник. Львів, 2018. 688 с.
10. Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). Київ–Львів: Свічадо, 2012. 342 с.
11. Зелінська О.Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки. Монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013.
12. Ніка О., Олешко Ю. Передмова. Антоній Радивилівський. Барокові проповіді XVII століття. Підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків Оксана Ніка, Юлія Олешко. Київ: Освіта України, 2019. С. I–XIV.
13. Олешко Ю.Л. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова. Київ, 2016.
14. Чепіга І. «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. *Галятовський І. Ключ розуміння*. Київ, 1985. С. 5–51.
15. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Львів: Свічадо, 2005 (Серія: *Studia rationis* 1). 340 с.
16. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст. Київ: Laurus, 2012. 472 с.
17. Яковенко Н. У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Галятовського. Київ : Критики, Laurus, 2017. 634 с.

Список умовних скорочень назв джерел

БАР – Антоній Радивилівський. Барокові проповіді XVII століття. Підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків Оксана Ніка, Юлія Олешко. Київ: Освіта України, 2019. XIV + 381 с.

ЕЕД – Етнічність: енциклопедичний довідник. В.Б. Євтух; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ: Фенікс, 2012.

КСУМ – Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII століття” [зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України м. Львова]:

Кр.Стр. – Кройника которая пред тымъ николи свѣта не видала с полского на рускии діалектъ преложона презъ Матфея Стриковського, 1582.

Розм. – Бесіда. Староруський (старобілоруський/староукраїнський) та церковнослов’янський берле-монтовський розмовник Івана Ужевича.

М. П – Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.). А. Лазаревский. Киев: тип. Г.Т. Корчак-Новицкого. 329 с. *Киевская старина*. Ч. 2: 1726–1729 гг. 1895.

НН – Небо нове. *Гаятовський І. Ключ розуміння*. Київ, 1985.

ОСУМ – Головащук С.І. Орфографічний словник української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2006. 496 с.

ПС – Голоскевич Григорій. Правописний словник. Львів: Априорі, 2020. 648 с.

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : [у 28 вип. Редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.

СУМ – Словарь української мови. Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 1.

ХЖ – Диариуш <...> Николая Ханенко. Изд. О. Бодянского. *Чтения в обществе истории и древностей российских*. 1858. № 1. XXI + 74 с.

References

1. Bohomolets-Barash O.M. (2021) Spetsyfika verbalizatsii kontseptu YEVROPA v movnii kartyni svitu H. Skovorody [Peculiarities of verbalization of the concept EUROPE in Hryhoriy Skovoroda’s language model of the world]. *Studia Linguistica*. Vol. 18. S. 37–56. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.18.39–54> [in Ukrainian].
2. Bohomolets-Barash O.M. (2022) Obiektyvatsiia kontseptu YEVROPA v ukrainskii movi XVI – pershii polovyni XVII st. [Representation of the concept of EUROPE in Ukrainian language of the 16th–17th centuries]. *Ukrainske movoznavstvo*. Vol. 1(52). S. 54–78 DOI: [https://doi.org/10.17721/um/52\(2022\).54–78](https://doi.org/10.17721/um/52(2022).54–78) [in Ukrainian]
3. Bohomolets-Barash O. (2023) Rerezentatsiia materialnoi kultury Yevropy v ukrainskii movi XVI–XVII st. (na materialii nazv tkanyh ta odiahu) [Representation of the Europe’s material culture in the Ukrainian language of the 16th–17th centuries (based on the names of fabrics and clothing)]: DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.33.02>. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies*, (1(33)). S. 9–15 [in Ukrainian].
4. Bomko L. (2022) «Kliuch rozuminnia» Yoanykiia Galiatovskoho v konteksti ukrainskoho barokovoho propovidnytstva [“The Key of Understanding” by Ioanikiy Galiatovskyyi in the Context of Ukrainian Baroque Preaching]. *Dys. ... dokt. filos. iz haluzi znan 03 Humanitarni nauky za spetsialnistiu 035 Filolohiia (ukrainska literatura)*. Lviv. 2022 [in Ukrainian].
5. Vashchenko O.O. (2023) Etapy rozvytku ta suchasnyi stan cheskoj ekzotoponimii [Stages of development and current state of Czech exotoponymy]. «Ad orbem per linguas. Do svitu cherez movy». *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi videokonferentsii “Naratyvy suchasnoi Ukrainy u svitovii heopolitysi”, 18–19 travnia 2023 roku*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU. S. 46–48 [in Ukrainian].
6. Vilchynska T.P. (2008) Kontseptualizatsiia sakralnogo v ukrainskii poetychnii movi XVII – XVIII st. [Conceptualisation of the Sacred in the Ukrainian Poetic Language of the 17th–18th Centuries]: monography. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
7. Hrytsenko S.P. (2017) Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st [The dynamics of the lexicon of the Ukrainian language in the 16th – 17th centuries]. Kyiv: KMM, 2017 [in Ukrainian].
8. Danylchuk D. (2023) Ekzotoponimy yak dzherelo motyvatsii urbanonimiv mista Kyieva. [Exotoponyms as a source of motivation of urbanonyms in Kyiv]. *Visnyk nauky ta osvity. Serii «Filolohiia», Serii «Pedahohika», Serii «Sotsiolohiia», Serii «Kultura i mystetstvo», Serii «Istoriia ta arkheolohiia»*. № 3(9). S. 104–131. DOI:10.52058/2786-6165-2023-3(9)
9. Dydyk-Meush H. (2018) Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk [Combinatorics in the Ukrainian Language of the 16th–18th Centuries: Theory, Practice, Dictionary]. Lviv. 688 s. [in Ukrainian].
10. Dovha L. (2012) Systema tsinnosti v ukrainskii kulturi XVII stolittia (na prykladi teoretychnoi spadshchyny Inokentii Hizelia) [The system of values in the Ukrainian culture of the seventeenth century (on the example of the theoretical heritage of Innocent Giesel)]. Kyiv–Lviv: Svichado. 342 s. [in Ukrainian].
11. Zelinska O.Yu. (2013) Ukrainska barokova propovid: movnyi svit i kulturni vytoky [Ukrainian baroque preaching: linguistic world and cultural origins]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy Dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
12. Nika O., Oleshko Yu. (2019) Peredmova. Antonii Radyvylovskyyi. Barokovi propovidi XVII stolittia [Anthony Radyvylovsky. Baroque sermons of the seventeenth century]. *Pidhot. Nauk. Prepar. Sciences. Research, text, indexes by Oksana Nika, Yuliia Oleshko*. Kyiv: Osvita Ukrainy. S. I–XIV [in Ukrainian].
13. Oleshko Yu.L. (2016) Staroukrainska propovid XVII st. u komunikativno-kohnitivnomu vymiri [The Old Ukrainian Sermon of the Seventeenth Century in the Communicative and Cognitive Dimension]. *Kvalifikatsiina*

naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Spetsialnist 10.02.01 – ukrainska mova. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv [in Ukrainian].

14. Chepiha I. (1985) „Kliuch rozuminnia” Ioanykiia Galiatovskoho – vydatna pamiatka ukrainskoi movy XVII st. [“The Key of Understanding” by Ioanykiy Galyatovskyi is an outstanding monument of the Ukrainian language of the seventeenth century]. *Galiatovskiy I. Kliuch rozuminnia*. Kyiv. S. 5–51 [in Ukrainian].

15. Shevchenko T. (2005) Yezuyske shkylntstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverty XVI – seredyny XVII st. [Jesuit schooling in the Ukrainian lands of the last quarter of the sixteenth and mid-seventeenth centuries]. Lviv: Svichado (Seria: Studia rationis 1). 340 s. [in Ukrainian].

16. Yakovenko N. (2012) Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uavlennia ta idei v Ukrainy XVI – pochatku XVIII s. [Mirrors of Identity. Studies in the History of Ideas and Perceptions in Ukraine in the Sixteenth and Early Eighteenth Centuries]. Kyiv: Laurus. 472 s. [in Ukrainian].

17. Yakovenko N. (2017) U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiia Galiatovskoho [In Search of a New Heaven: The Life and Texts of Ioanykiy Galyatovskyi]. Kyiv: Krytyky, Laurus. 634 s. [in Ukrainian].

List of abbreviations for sources

BAR – Anthony Radyvylovskyi (2019). Baroque sermons of the seventeenth century. Prepar. Sciences. Research, text, indexes by Oksana Nika, Yuliia Oleshko. Kyiv: Osvita Ukrainy. XIV + 381 s. [in Ukrainian].

EED – Etnichnist: entsyklopedychnyi dovidnyk (2012) [Ethnicity: an encyclopaedic reference book]. V.B. Yevtukh; Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova, Tsentri etnohlobalistyky. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

KSUM – Kartoteka “Slovyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII stolittia” [Card files of the “Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century”] [kept at the I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv] [in Ukrainian].

Kr.Str. – Kroinyka kotoraiia pried tym nikoly svita ne vydala s polskoho na ryskyi dialiekt prielozhona pried Matfieia Strykovskoho (1582) [“Chronicle of Poland, Lithuania, Samogitia, and all of Ruthenia of Kiev, Moscow, Novgorod...” by Maciej Strykowski] [in Old-Ukrainian].

Rozm. – Rozмова [Besëda. Ivan Uževyč’s Ruthenian and Church Slavonic Berlaimont phrasebook] [in Ukrainian].

M. II – Dnevnik generalnogo podskarbyia Yakova Markovicha (1717–1767) (1895) [Diary of the General Treasurer Yakov Markovich]. A. Lazarevskiy. Kyiv: typ. H. T. Korchak-Novytskoho. 329 s. *Kievskaya starina*. Ch. 2: 1726–1729 gg. [in Russian].

NN – Nebo novoie (1985) [New Heaven]. *Galyatovskiy I. Kliuch rozuminnia* [The Key of Understanding]. Kyiv [in Ukrainian].

OSUM – Holovashchuk S. I. Orfohrafichnyi slovnyk ukrainskoi movy (2006) [A spelling dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 496 s. [in Ukrainian].

PS – Holoskevych Hryhorii. Pravopysnyi slovnyk (2020) [The spelling dictionary]. Lviv: Apriori. 648 s. [in Ukrainian].

SIUM – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (1994–2017) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th–first half of the 17th century.]: [28 vol. redkol.: D. Hrynchyshyn (vidp. red.) ta in.]; NAN Ukrainy, In-t ukrainoznav. im. I. Krypiakevycha. Lviv. Vyp. 1–17 [in Ukrainian].

SUM – Slovar ukrainskoi movy (1958) [Ukrainian language dictionary]. Arr. by B. Hrinchenko: v 4-kh t. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainkoi RSR. T. 1 [in Ukrainian].

KhZh – Diariush <...> Nikolaya Khanenko (1858). Izd. O. Bodianskogo [The diary of Mykola Khanenko]. Chtenyia v obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh. № 1. XXI + 74 p. [in Russian].

LANGUAGE MARKERS OF REPRESENTATION OF EUROPEAN SPIRITUAL CULTURE IN THE SHORT SERMONS COLLECTION “NEW HEAVEN” BY YOANYKIY GALYATOVSKYI

Abstract. The article examines the peculiarities of the verbalization of the concept of EUROPE in one of the most famous collections of baroque sermons of the second half of the seventeenth century, “New Heaven” by Yoanykiy Galyatovskyi. The sermons of Antoniï Radyvylovsky are also used for comparison. The relevance of the article is determined by the urgent need to understand the peculiarities of the representation of European cultural heritage, in particular its spiritual component, in early modern Ukraine through the prism of the Old Ukrainian literary language. Based on available research and the author’s scientific research and analysis, the author identifies a number of geographical names of European countries and cities that appear in the texts of sermons, revealing their function in organizing the semantic space of the text, which is to indicate: a) the location of the action of the story or sanctuary – the pivotal center of the story; b) the direction of movement of the protagonists; c) the origin of the characters in the stories. The nominative field of the concept EUROPE is modeled and formed by the following lexical and semantic groups: 1) exonyms – names of countries (choronyms) and cities (oikonyms) and their periphrases; 2) adjectival-substantival phrases (ASPs) with the core substantives *land*, *city*, etc.; 3) exoethnonyms; 4) clarifying (for anthroponyms) ASPs. A variety of geographical names for historical European lands has been recorded: England, France, Italy, Spain, Portugal, Holland, Germany, Belgium, Poland, Lithuania, etc.

The author analyses the systemic relations within the studied material: lexical, grammatical, and spelling variants of

words, synonyms, hyperonyms, and hyponyms are identified. On the example of the names denoting the modern territory of Spain, the author traces the changes in the spelling of the respective exonyms from the end of the 16th century to the formation of the modern literary norm, compares the borrowed lexemes with the source language to establish the probable reasons for the recorded variability of borrowings. It is concluded that the nominative space of the concept of EUROPE is extensive in the linguistic world model of an educated Ukrainian of the second half of the seventeenth century and that spiritual culture is a value-based component of the concept represented in Ukrainian baroque sermons.

Keywords: seventeenth-century Ukrainian language, adjectival-substantival phrases, exonyms, concept, linguistic world model, baroque sermons, Yoanykiy Galyatovskyi, Europe.

© Богомолець-Бараш О., 2023 р.

Олександр Богомолець-Бараш – аспірант кафедри української мови і прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; bohomolets.barash@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>

Oleksandr Bohomolets-Barash – PhD student at the Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine; bohomolets.barash@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>